

DOI: [10.32702/2307-2156-2021.4.33](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.4.33)

УДК 351(477):314.15

О. В. Овдін,

*к. і. н., доцент, доцент кафедри права та європейської інтеграції,
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії
державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0002-7806-5061*

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕМОГРАФІЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ: ОГЛЯД СУЧАСНОЇ ФАХОВОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

O. Ovdin

PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and European Integration, Dnipropetrovsk Regional Institute for Public Administration, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

PUBLIC ADMINISTRATION OF DEMOGRAPHIC PROCESSES: REVIEW OF MODERN PROFESSIONAL UKRAINIAN LITERATURE

Стаття присвячена вітчизняним дослідженням державного управління демографічними процесами. Увагу приділено роботам у галузі публічного управління та адміністрування. Досліджено стан наукової розробки даної теми в Україні. Визначено рівень висвітлення теоретико-методологічних, нормативно-правових та інституційних аспектів. Проаналізовано роботи авторів, присвячені зв'язкам державного управління демографічного процесами із забезпеченням сталого розвитку, перспективами системи пенсійного забезпечення, соціального захисту, охорони здоров'я та військовими реформами. Також досліджено публікації присвячені регіональним та локальним аспектам впливу держави на демографічні процеси. Окрему увагу приділено роботам присвяченим державному управлінню процесами міграції у контексті зазначеної теми. Визначено внесок українських вчених та проаналізовано їх пропозиції щодо конкретних напрямів державного управління демографічними процесами. Доведено, що дана проблема потребує подальших наукових досліджень.

The paper is devoted to domestic research relating to public administration of demographic processes. The attention is paid to the works in the field of public administration. The state of scientific research into this topic has been investigated. The level of coverage of theoretical and methodological, regulatory legal and institutional aspects of the problem has been determined. The authors' works devoted to links between public administration of demographic processes and ensuring the sustainable development, prospects for the systems of pensions, social protection, health care and military reforms, have been analyzed. The publications devoted to regional and local aspects of the State's influence on demographic processes, as well as the formation of legal framework in this area, have been examined. The particular attention is paid to the works devoted to public management of migration processes in the context of the said topic, in particular the problems of relocation of Ukrainian citizens to the permanent residence abroad, labor migration, as well as possible attraction of foreigners to Ukraine.

The contribution and scientific achievements of the outstanding Ukrainian scientists in the field of public administration, such as O. Malynovska, N. Rynhach, S. Mokretsov, M. Kravchenko, L. Melnychuk, N. Vasylieva, A. Diehtiar, and O. Dolinchenko, have been determined. Owing to their works, the foundation for further research studies within the science of public administration has been formed. Proposals with regard to specific directions in public administration of demographic processes have also been analyzed; the author's position on their rightness and relevance to the problems facing Ukraine has been expressed. In particular, it has been noted that some proposals do not take into account the course of the European integration of our State and standards of the modern democratic society.

It has been proved that the problem of public administration of demographic processes requires further comprehensive research studies taking into account the development of depopulation in Ukraine at the present stage.

Ключові слова: демографічна криза; демографічна політика; демографічні процеси; депонуляція; державне управління; наукові дослідження; населення.

Key words: demographic crisis; demographic policy; demographic processes; depopulation; public administration; research; population.

Постановка проблеми. В Україні відбувається глибока демографічна криза. Після 1991 р. населення нашої держави у її міжнародно-визнаних кордонах скоротилося як мінімум на 8 млн., хоча існують припущення щодо більш суттєвих втрат. Ситуацію ускладнює той факт, що перший та останній за роки незалежності перепис населення відбувся у вже далекому 2001 р.

Відбуваються процеси старіння нації та порушення балансу поколінь. Зростає частка людей похилого віку та скорочується чисельність та частка працездатного населення. В Україні дані процеси трохи «пом'якшуються» більш низькою порівняно із європейськими державами тривалістю життя (особливо чоловіків), проте, навіть це не врятувало суспільство від початку всім відомих болючих рішень щодо підвищення пенсійного віку для жінок.

Втручання держави у демографічні процеси є далеко не завжди виправданим, проте, у випадку сучасної України його актуальність є досить високою. Україна має дбати якщо не про остаточне вирішення демографічних проблем, то принаймні про суттєве пом'якшення негативних тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення державного управління демографічними процесами є достатньо новим напрямом у межах науки Публічного управління та адміністрування. Праці таких відомих фахівців як В. Авер'янов, В. Бакуменко, М. Білинська заклали своєрідний фундамент для спеціальних досліджень по даній темі. На початку XXI ст. в Україні почали з'являтися роботи присвячені безпосередньому дослідженню державного управління процесів демографічного розвитку. Серед дослідників, які у своїх працях аналізували роботи попередників, відзначимо Н. Васильєву, О. Долінченко, М. Кравченко, О. Малиновську, Л. Мельничук, С. Мокрецова, Н. Рингач тощо. Проте, порівняно велика кількість наукових праць з'явилася саме за останні роки. Її ґрунтовний огляд ще не проводився.

Мета статті полягає у дослідженні фахової літератури в галузі публічного управління та адміністрування присвяченої вивченню державного (публічного) управління демографічними процесами.

Виклад основного матеріалу. Протягом 2006 – 2007 рр. В. В. Сімоненко підготував низку статей, закономірним підсумком яких був захист кандидатської дисертації на тему: «Механізми державного управління демографічними процесами в Автономній Республіці Крим». Автор проаналізував специфіку розвитку демографічної кризи на регіональному рівні та довів необхідність удосконалення механізмів державного управління демографічними процесами в Криму. При цьому наголос було зроблено на проблему природних втрат населення, адже, на його думку, в основі демографічної кризи знаходяться передусім два демографічних процеси – народжуваність та смертність [33].

В межах науки державного управління було захищено й кандидатську дисертацію Н. О. Назар на тему «Удосконалення організаційно-правового механізму державного управління демографічними процесами». Дослідивши низку питань державного регулювання демографічних процесів, автор, проте, зосередилася скоріш на морально-етичних аспектах, підготувавши низку пропозицій, деякі з яких є дискусійними та суперечливими. Піддавши нинішнє «ліберально-гедоністичне суспільство» радикальній критиці (на шпальтах спеціалізованих наукових видань з публічного управління) автор наголосила, що нібито воно «розглядає вагітність як патологію, від якої слід якомога швидше позбавитися» [24, с. 315]. Критика автором дозволу абортів, на нашу думку, є надто радикальною. Н. О. Назар стверджує, що ст. 50 «Добровільне штучне переривання вагітності» Закону України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я» «суперечить недоторканому та непорушному праву людини на життя, «Загальній декларації прав людини», «Конвенції про захист прав людини та основних свобод» та ст. 27 Конституції України, згідно з якою кожна людина має право на життя. Вона також нагадує, що згідно ст. 115

Кримінального кодексу України, вбивство жінки, яка перебуває у стані вагітності трактується як одна з обтяжуючих обставин і робить звідси висновок, що «у даному випадку визнається факт, що плодом вагітності є людська особа без огляду на період вагітності» [23, с. 520]. Зазначимо, що подібне твердження, на нашу думку, зовсім не слідує з конкретної норми ККУ. Виробників відомої таблетки Ru 486, призначеної для переривання небажаної вагітності на ранніх її термінах без хірургічного втручання (із т. з. Н. О. Назар – «для масового вбивства дітей»), автор порівняла із А. Гітлером [24, с. 315].

Н. О. Назар, досліджуючи міжнародні аспекти демографічної політики, надзвичайно позитивно оцінила досвід Польщі, однієї з небагатьох європейських країн, у яких аборти обмежено. Фактично лише на основі даного обмеження робиться висновок щодо «ефективної демографічної політики» у сусідній з нами державі. Проте, автор не наводить жодних критеріїв ефективності, крім твердження, що унаслідок «заборони абортів» у Польщі «різко зменшилася кількість абортів». Не було проаналізовано зв'язок заборони абортів із зростанням народжуваності. Насправді, у Польщі, при всій повазі до її демографічної політики, яка до речі зовсім не обмежується боротьбою із абортами, рівень народжуваності за останнє десятиліття практично не зростав та не перевищує середні показники держав-членів ЄС [22].

Водночас Н. О. Назар категорично заперечує не лише аборти, але й використання контрацептивів. Вона наголошує на тому, що «перехід від абортів до контрацепції не може бути виправданим, оскільки заперечує правду про людську статевість та сексуальність, як один з її проявів, а ця правда полягає у тому, що статевість людини є даром Божим». Подив викликає твердження, що «теза про контрацепцію, яка є нібито меншим злом ніж аборти, не виправдала себе. За останні 50 років вона настільки поширилась, що охопила всі верстви населення, у т. ч. й підлітків. Але застосування контрацепції у світі, зокрема, і в Україні, свідчить про те, що кількість абортів не знизилася» [21, с. 315]. На нашу думку, є як раз достатньо очевидним, що використання контрацептивів знижує і кількість абортів, і поширення захворювань, що передаються статевим шляхом.

Дивною для ХХІ ст. виглядає теза Н. О. Назар про те, що «наслідок застосування гормональних контрацептивів – безпліддя у молодих подружніх пар, зростання онкологічних захворювань». Як вважає автор, в Україні розгорнуто пропаганду «безпечного сексу», що нібито є страшним злом. Подібні твердження не підкріплено жодними цифровими викладками (наприклад щодо обсягів та динаміки відповідної соціальної реклами на телебаченні, радіо чи у друкованих ЗМІ) [21, с. 315]. Також жорстко критикує Н. О. Назар й концептуальні засади Закону України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту» зазначаючи, що «ефективність впровадження в дію цього закону звичайно не підлягає сумніву: попит на презервативи тенденційно зростає, очевидно прямо пропорційно до аморальності суспільства (жертвами чого стають насамперед діти та молодь), про що засвідчують статистичні щорічники» [23, с. 521]. На підтвердження своїх висновків автор спирається на Політичну Декларацію спеціальної наради Генеральної Асамблеї ООН присвяченої темі СНІДу, у якій було визнано, що «утримання від ранніх статевих стосунків, а також вірність є ефективним способом профілактики». Із цим можна погодитися, але, на нашу думку, Н. О. Назар не зовсім коректно протиставляє використання засобів безпеки під час статевих контактів із моральною поведінкою. Із нашої точки зору є як раз доведеною аксіомою, що безпечний секс дозволив знизити поширення ВІЛ у розвинутих країнах, а там де сексуальна культура є низькою, зовсім не рятує й пропаганда вірності.

Н. О. Назар запропонувала прийняти Закон України «Про охорону людського життя від моменту запліднення до природної смерті», щоправда не навівши конкретних пропозицій щодо положень цього закону [23, с. 522]. Попри жорстку критику абортів, дослідниця не запропонувала їх заборонити, що є слушним, але водночас дисонує із категоричністю окремих її тез. Наприклад із твердженням про те, що «найбільшою загрозою для миру є сьогодні аборт. Якщо мамі дозволено вбити власну дитину, то що ж може стримати тебе і мене, щоб ми не вбили один одного». Було запропоновано обмежитися проведенням просвітницької роботи щодо наслідків абортів, із чим нашу думку, можна цілком погодитися [24, с. 316].

Іншою дискусійною пропозицією є введення у шкільну програму обов'язкової дисципліни «Християнська етика» із відповідним змістом. Дана новація є суперечливою, оскільки ставить під сумнів як відділення церкви від держави. Водночас вона заслуговує на обговорення та можливість пошуку компромісних рішень, наприклад через введення подібного предмету, або предмету з іншою назвою на факультативних засадах [24, с. 348].

Як відомо, гормональні контрацептиви містять всі необхідні інструкції із переліком побічних дій, а на упаковках презервативів є згадка (щоправда як правило дрібним шрифтом), що даний популярний засіб не дає 100 %-ї гарантії від передачі ВІЛ. Проте, Н. О. Назар вважає, що цим не можна обмежуватися. Вона запропонувала робити на упаковках презервативів обов'язкову антирекламу великим шрифтом (за зразок взявши антирекламу, яка розміщена на пачках цигарок) – «не захищає від СНІДу». А на упаковках із гормональними контрацептивами друкувати великим шрифтом гасла, які дійсно мають налякати українських жінок – погрожувати страшними наслідками їх використання, включаючи онкологічні захворювання та безпліддя [25, с. 348]. На нашу думку, дана пропозиція не відповідає прагненню України посісти гідне місце у родині європейських держав. Запровадивши подібні кроки, Україна перетворилася б на посміховисько для Європейського Союзу, навіть для мешканців тих держав, у яких заборонено аборти. Це є неприпустимим із огляду на стратегічний курс європейської інтеграції, який обраний Україною.

До питання демографічної кризи звернулася також інший молодий спеціаліст з державного управління – О. М. Долінченко. У одній із своїх статей вона проаналізувала розвиток демографічної кризи в Україні в останні роки. На думку автора, «недосконала система державного регулювання демографічних процесів країни, регіонів та великих міст створює підґрунтя для поглиблення демографічної кризи в державі». Однією з нестандартних її

пропозицій, є «вирішення проблеми перенаселення великих урбанізованих центрів» [6, с. 157]. Зазначимо, що хоча зв'язок урбанізації із зменшенням народжуваності є очевидним, проте, йдеться про загальносвітовий об'єктивний процес. Насправді Україна, за європейськими мірками, зберігає достатньо велику частку сільського населення (більшу, ніж це є необхідним для розвитку сучасного та ефективного сільського господарства). О. М. Долінченко у співавторстві із Н. П. Кризиною проаналізувала досвід регулювання демографічних процесів у великих європейських містах, зокрема у Франції, Швеції та Великій Британії, та виділила типи демографічної політики у мегаполісах [7].

Питання теорії, методології та практики соціально-демографічної політики в Україні були проаналізовані фахівцем з державного управління Л. Б. Костровець. Зокрема було визначено одну з цілей державного управління як «зменшення можливого розходження між метою індивідуальної демографічної поведінки і метою демографічного розвитку загалом». Автор наголосила на необхідності зміщення фокусу соціально-демографічної політики з прямого стимулювання народжуваності до непрямих засобів впливу [8, с. 58]. На нашу думку, хоча непрямі засоби впливу і потрібні, проте, практика останніх років свідчить, що найбільший ефект для зростання народжуваності все ж такі дає як раз пряме її стимулювання. Питань удосконалення державної політики у контексті покращення демографічних процесів в Україні торкався також С. М. Омелянець [27].

Державному регулюванню міграцій, як важливої складової державного регулювання демографічних процесів, присвячено низку статей та докторську дисертація О. А. Малиновської «Управління зовнішніми міграціями в контексті європейської інтеграції України», предметом якої є «шляхи й механізми адекватного державного управління цими процесами, визначені на основі національних інтересів України, міжнародного досвіду регулювання зовнішньої міграції та визнаних міжнародно-правових норм» [14, с. 4].

О. А. Малиновською було зроблено цілком слушний висновок про те, що «в умовах інтенсифікації міжнародних міграцій, урізноманітнення їх характеру та спрямованості роль і значення державного управління в цій сфері зростає». Автором здійснено огляд формування управління міграціями в Україні за роки незалежності, дано оцінку досягнутим результатам, а також виявлено недоліки цього процесу. Можна повністю погодитися із її думкою про те, що «поза впливом держави залишається найбільш численний та соціально значущий міграційний потік, а саме тимчасова трудова міграція громадян України за кордон». О. А. Малиновська зробила прогноз про те, що на відміну від 90-х рр. минулого століття, найбільшим викликом для України буде не приплив населення, а його дефіцит внаслідок природного зменшення та міграційного відпливу [14, с. 18].

Автор зазначила, що «з урахуванням специфіки заробітчанства перевага має віддаватися методам опосередкованого впливу засобами соціально-економічної, регіональної, податкової, митної та іншої політики». Окрему увагу О. А. Малиновська присвятила питанням захисту прав українських мігрантів за кордоном, наголошуючи на необхідності розробки системи зарахування часу їх роботи за кордоном, запровадження порядку соціального страхування для мігрантів та спеціального добровільного страхування від ризиків міграції перед виїздом тощо [13, с. 339]. Водночас О. А. Малиновська запропонувала не ставитися до міграції як до чогось однозначно негативного. У роботі «Управління міграціями: деякі висновки з європейського досвіду» вона підкреслила, що «управління міграцією має бути спрямоване не на припинення міграційного пересування, а на максимальне використання позитивних та мінімізацію його негативних наслідків» [15, с. 452].

О. А. Малиновська визначила першочергове завдання міграційної політики України, яким, на її думку, мало стати «створення привабливих умов для імміграції в Україну з регіону СНД, передусім вихідців з України та їхніх нащадків». Дослідниця ще у 2005 р. слушно зазначила, що «адекватної цілісної системи управління міграціями в Україні все ще не існує, чітка концепція державної міграційної політики відсутня» [14, с. 18-19]. На жаль, через 15 років ситуація із цим не змінилася.

Інший вітчизняний дослідник проблем управління міграційними процесами М. Д. Романюк запропонував використовувати в якості мети державного управління у міграційній сфері термін «оптимізація міграційних процесів». На його думку, під оптимізацією «слід розуміти створення таких її параметрів (обсягів, якісного складу, необхідної спрямованості міграційних потоків), за яких міграція була б вигідною безпосередньо за самих мігрантів, а також найповніше відповідала б завданням і перспективам соціально-економічного розвитку регіонів та країни загалом». М. Д. Романюк констатував, що «оптимізація міграції є одним з важливих резервів соціально-економічного розвитку країни». Втім, водночас автор зауважив, що проблема регулювання міграцій тісно пов'язана із проблемою забезпечення національної безпеки. Він зазначав, що «очевидно хибною є альтернатива – або повне невтручання в процеси розселення, або тотальний контроль за ними з боку держави». На нашу думку, питання масової імміграції в Україні не стоїть на порядку денному, водночас можна повністю погодитися з М. Д. Романюком щодо необхідності для України мати чітко обґрунтовану (як науковцями, так і політиками) затверджену на законодавчому рівні та оприлюднену державну міграційну політику [32, с. 20-21].

Проблемам імміграції іноземців до нашої держави присвячено також низку статей та кандидатську дисертацію з державного управління В. О. Новіка. Автор робить акцент на проблемах працевлаштування мігрантів, що, на його думку, «є сьогодні найбільш «вузьким місцем» реалізації в Україні державної імміграційної політики». Можна погодитися із тезою В. О. Новіка про те, що у випадку, коли «країна не спроможна забезпечити прибулих працюю», то, «тим самим, вона нерационально використовує і без того обмежені кошти власного бюджету на утримання додаткової кількості утриманців. Корисна для суспільства праця – обов'язкова умова для перебування іммігрантів в Україні» [26, с. 16].

З роботами згаданих вище авторів перекликаються дослідження іншого науковця з державного управління – М. В. Кравченко (у 2013 р. захистила докторську дисертацію з державного управління на тему «Модернізація

державної політики у сфері соціального захисту населення»). У статті «Наслідки глобальної міграції для вітчизняної системи соціального захисту» автор, на відміну від О. А. Малиновської та М. Д. Романюка, зосередилася переважно на негативних наслідках, що у цілому є зрозумілим, виходячи із поставлених автором завдань. Зокрема М. В. Кравченко звернула увагу на вплив міграцій на українські сім'ї, вказавши, що негативний наслідок зовнішньої трудової міграції для системи соціального захисту населення полягає в тому, що багаторічна відсутність одного чи обох батьків призводить до практичного сирітства дітей, вимагаючи додаткових витрат від держави. Автор також проаналізувала такі проблеми як: зменшення внаслідок трудової міграції податкових надходжень до Державного бюджету та внесків на соціальне страхування, у т.ч. до Пенсійного фонду; погіршення здоров'я зовнішніх трудових мігрантів внаслідок значного фізичного та психологічного навантаження; негативний вплив на родинні зв'язки; руйнування родинних цінностей; психологічні травми дітей зовнішніх мігрантів тощо. Можна повністю погодитися із вірною думкою автора про те, що для зниження рівня трудової міграції необхідно «створити належні умови для повернення заробітчан в Україну. Основою положна умова – сучасні робочі місця та гідна заробітна плата» [10, с. 443-444, 447]. М. В. Кравченко підтримує думку, що доцільне залучати обмежені групи іммігрантів з певних країн, але водночас визначила такі негативні фактори імміграції як: загроза зміни етнічної структури населення; додаткове навантаження іммігрантів-пенсіонерів та мігрантів-біженців на вітчизняну систему соціального захисту [10, с. 442-443].

М. В. Кравченко у 2013 р. також звернула увагу і на тісний зв'язок соціального захисту із демографічною кризою. Вона слушно наголосила на тому, що старіння населення, викликане критичним зниженням народжуваності та високим рівнем смертності осіб працездатного віку «зумовлює неминучість нестачі робочої сили, змінює ситуацію на ринку праці, в освіті й охороні здоров'я, веде до скорочення фінансових можливостей соціального забезпечення при зростанні попиту на соціальну допомогу та соціальне обслуговування. Автор визначила масштаби впливу демографічної кризи на систему соціального захисту, вказавши, що тільки «пенсійне забезпечення «забирає» 18 % ВВП» і відповідно констатувала на необхідності оптимізації державних витрат на соціальні цілі на основі досить популярного зараз принципу адресності. Водночас автором було виділено перелік соціальних витрат, які б мали позитивно вплинути на проблему передчасної смертності населення. Стабілізацію демографічних процесів визначено як мету і водночас як критерій результативності соціально-економічного розвитку, що, у свою чергу, має позитивно впливати на систему соціального захисту населення України [9, с. 231-232].

Питання державного регулювання міграційних процесів та удосконалення державної міграційної політики розглядалися також у статтях з державного управління М. О. Багмета [1] та таких молодих українських вчених як А. Л. Шевцов [36] та О. В. Палагнюк [28]. Діяльність Державної міграційної служби України у контексті нашого дослідження розглядав А. В. Максименко [12]. У цілому присвячені міграціям роботи зазначених авторів були вагомим внеском до державного державного управління як науки, вони мали незаперечну практичну цінність. Проте, необхідно зазначити, що державно-управлінський аспект регулювання міграцій вивчений ще недостатньо (наприклад, майже не досліджувався в межах державного управління історичний досвід регулювання міграцій та можливості його використання у наш час).

Низку статей та кандидатську дисертацію (захищено у 2009 р.), пов'язану із таким важливим аспектом державного регулювання демографічними процесами як розвиток сім'ї, підготувала Л. М. Мельничук. Зокрема нею було визначено сутність основних механізмів державного регулювання розвитку соціального інституту сім'ї в Україні (політичного, правового, організаційного, соціально-економічного, мотиваційного, соціально-психологічного, медико-соціального), комплексне застосування яких є визначальним для максимального досягнення цілей державної сімейної політики, а також теоретично обґрунтовано організаційно-функціональну структуру державного регулювання розвитку сім'ї, на основі якої запропоновано пріоритетні напрями оптимізації діяльності суб'єктів регулювання розвитку сім'ї, зокрема: законодавче закріплення та розмежування завдань і функцій органів управління у сфері державної сімейної політики всіх рівнів [16, с. 6-7].

Вагомим внеском Л. М. Мельничук було визначення теоретичної моделі механізму державного регулювання розвитку сім'ї. Зокрема було визначено у якості об'єкта державного регулювання сім'ї – процеси змін зразків сімейної поведінки, метою державного регулювання – утвердження моделей сімейної поведінки, які мають відповідати, з одного боку, «вільному, свідомому та відповідальному вибору окремої особи», з іншого боку – суспільним очікуванням. Завданнями державного регулювання у даній сфері, на думку автора, мають бути послаблення негативного та активізація позитивного впливу об'єктивних чинників процесів змін у сімейній поведінці українців, а також мінімізація негативних наслідків проблем функціонування інституту сім'ї. Дослідниця прийшла до висновку, що існуючий стан речей не відповідає окресленій нею теоретичній моделі [17, с. 109, 112].

У статті «Нормативно-правові основи регулювання розвитку соціального інституту сім'ї: стан, проблеми та шляхи удосконалення» Л. М. Мельничук було проаналізовано недоліки вітчизняного законодавства у цій сфері, зазначено, що норми, які регулюють різні аспекти життєдіяльності сім'ї та її членів, містяться в багатьох галузевих актах та вказано на необхідність розробки нормативно-правових актів, спрямованих «на підвищення економічної самостійності сім'ї, на розширення її власних, внутрішніх можливостей у виробництві, розподілі та використанні сімейного бюджету» [18, с. 344].

Іншою важливою темою, яка безпосередньо пов'язана з державним управлінням демографічними процесами є проблема державного управління у сфері охорони здоров'я. Докторську дисертацію з державного управління С. Є. Мокрецова на тему «Державне управління охороною репродуктивного здоров'я України в умовах демографічної кризи» було захищено науковцем у 2012 р. Автором здійснено аналіз загальнотеоретичних,

правових та політологічних засад державного управління охороною репродуктивного здоров'я в Україні, визначено загальний рівень репродуктивного здоров'я населення України, проаналізовано взаємозв'язок демографічного становища та стану репродуктивного здоров'я населення, а також стан правового регулювання охорони репродуктивного здоров'я в Україні. Окрему увагу С. Є. Мокрецов приділив чинникам впливу на стан репродуктивного здоров'я населення, зокрема соціально-економічному [19, с. 35]. В одній зі своїх статей автор зазначав, що правовий статус сім'ї, «який характеризував би її становище по відношенню до держави та її інститутів, досі залишається не визначеним». Пріоритетним завданням державної сімейної політики автор визначив підвищення народжуваності. Він слушно зазначив, що «майбутнє будь-якої держави безпосередньо залежить від дієвості механізму, який забезпечує заміну вибуваючих новонародженими, їх інтеграцію у соціум». Відповідно дослідник запропонував розробити цілісну «Стратегію розвитку системи захисту материнства та дитинства», яка, на його думку, забезпечить сприятливі умови демографічного зростання. С. Є. Мокрецовим виділено низку напрямів концептуальної моделі державної політики підтримки сімей, які, на його думку, водночас мали сприяти зростанню народжуваності в Україні [20, с. 97].

Із дослідженнями С. Є. Мокрецова у значній мірі перекликаються роботи Н. О. Рингач (науковцем захищено докторську дисертацію якої на тему «Державне управління охороною здоров'я як складовою системи забезпечення національної безпеки»). Важливим внеском автора було встановлення зв'язку між питаннями демографії та національної безпеки. Зокрема було проведено комплексний аналіз медико-демографічної ситуації в країні та на його основі окреслено основні проблеми та прогнозних тенденції, «розрахунки демографічних та економічних втрат суспільства внаслідок розладів здоров'я і передчасної смертності, визначено пов'язані зі здоров'ям загрози національній безпеці та встановлено їх значущість» [29, с. 36].

Порівнюючи підходи до проблеми народжуваності С. Є. Мокрецова та Н. О. Рингач, необхідно зазначити, що перша поставилася до неї дещо по-іншому, наголошуючи на тому, що «ставити за мету підвищення народжуваності як самоціль, просто як збільшення кількості народжень навряд чи розумно. Вирішальними є не кількісні, а якісні характеристики підростаючого покоління – майбутніх трудівників, батьків особистостей. Вагітність має бути бажаною – медики підтверджують, що вона набагато краще і проходить, і завершується». Водночас Н. О. Рингач (у статті написаній у співаторстві із іншим дослідником – І. О. Курило) уточнює, що дитина має бути бажаною не тільки для батьків, але й для держави. На думку автора, свідоме обмеження народжуваних дітей в Україні досить часто залежить від негативних соціально-економічних чинників які формують своєрідні «антимотиви», тому підвищенню дітородної активності населення України на сучасному етапі здатне сприяти підвищення рівня матеріального добробуту населення (зокрема працюючого) насамперед за рахунок суттєвого підвищення оплати праці та здійснення реальних кроків у вирішенні житлової проблеми [11, с. 88-89].

Н. О. Рингач у низці статей проаналізувала напрями боротьби з «надсмертністю» в Україні, передусім із «надсмертністю» чоловіків, адже в нашій державі різниця між тривалістю життя жінок та чоловіків є однією з найбільших у світі. Автором наголошується на тому, що «надсмертність чоловіків є однією з найнесприятливіших ознак сучасної демографічної кризи» [30, с. 492-493]. Було доведено існування значних резервів для скорочення «надсмертності» та розроблено «Мінімальний національний перелік причин смертності, якій можна запобігти» [29, с. 30]. Автор ще у 2007 р. слушно звернула увагу на те що у діючій на той момент Стратегії національної безпеки поняття «здоров'я» взагалі було відсутнім у переліку життєво важливих національних інтересів (хоча у Законі України «Про основи національної безпеки України» дане поняття міститься) [31, с. 304]. Досить слушною була й пропозиція Н. О. Рингач щодо розробки та прийняття Закону України «Про демографічну безпеку» [29, с. 30]. Проте, вона теж до сьогодні залишається нереалізованою.

Зв'язки державної демографічної політики із політикою у сфері охорони здоров'я розглядалися також у роботі А. О. Дегтяра та О. М. Перебийнос, які запропонували розробку комплексної демографічної політики, спрямованої на оздоровлення нації та, зазначивши важливість фінансового аспекту, наголосили на необхідності пошуку оптимального поєднання державних та приватних ресурсів для подолання демографічної кризи [4, с. 64-65]. А. О. Дегтяр приділив увагу і теоретичним засадам державного управління демографічними процесами [5].

Н. А. Фойгт, інша дослідниця даної проблеми, у своїй статті «Правові та організаційні механізми забезпечення охорони здоров'я населення похилого віку в Україні: проблеми та шляхи вирішення» слушно зазначила про те, що вітчизняне Міністерство охорони здоров'я бере на себе основний тягар розробки відповідних нормативно-правових актів і запропонувала активніше долучати до процесів інші органи державної влади та місцевого самоврядування, а також громадські організації [35].

До ще одного важливого аспекту проблеми звернулися В. Ю. Богданович, К. Л. Косяченко та В. Є. Нестеровській у статті «Удосконалення забезпечення населення лікарськими засобами як фактор підвищення рівня демографічної безпеки України». Проведене авторами моделювання із застосуванням методу аналізу ієрархій та комп'ютерних технологій дозволило їм зробити висновок щодо зв'язків ефективності державної демографічної політики та покращення стану із забезпеченням деякими групами лікарських засобів. Зокрема, було прогнозовано (за умови вирішення даної проблеми) можливість: підвищення рівня народжуваності – на 1,4 %; скорочення рівня смертності – на 6,2 %; збільшення тривалості життя – на 2,9 %; подолання деструктивних наслідків міграції населення – на 1,4 %; підвищення ефективності системи охорони здоров'я – на 3,0 % тощо [2, с. 334, 336].

Не менш актуальне питання (і цілком зрозуміло, що його актуальність суттєво зростає у наш час) зв'язків демографічної політики з воєнними реформами проаналізовано В. С. Стешенко, М. І. Хижняком та О. Г. Шекерою. У статті «Демографічне прогнозування та його вплив на формування професійної армії в Україні» було проаналізовано як впливатимуть зміни у структурі населення на оборонному потенціалі України і довели, що

демографія об'єктивно підштовхує ЗСУ до переходу на контрактну систему комплектування. Можна повністю погодитися із думкою згаданих вище авторів про те, що «має бути демографізація усіх напрямів соціально-економічної політики, тобто їх більш тісне пов'язування з вирішенням демографічних проблем» [33, с. 349].

Серед останніх публікацій потрібно виділити роботи Н. В. Васильєвої, яка слушно пов'язала проблеми державного управління демографічними процесами із досягненням цілей сталого розвитку [3].

Висновки. Підводячи підсумки огляду сучасних вітчизняних наукових досліджень присвячених державному управлінню процесами демографічного розвитку, необхідно зазначити, що українськими вченими висвітлено низку важливих досліджень різних аспектів даної проблеми. Зокрема було проаналізовано: теоретичні засади державного управління демографічними процесами, формування нормативно-правових засад у цій сфері; державне управління процесами міграції та у сфері охорони здоров'я тощо. Найбільш вагомий внесок було зроблено такими видатними фахівцями з державного управління як О. А. Малиновська, Н. О. Рингач, С. Є. Мокрецов та М. В. Кравченко. Також відзначимо роботи Л. М. Мельничук, Н. В. Васильєвої, А. О. Дегтяра, О. М. Долінченко.

Проте, до сьогоднішнього дня є відсутніми комплексні наукові дослідження з державного управління демографічними процесами. Актуальним питанням залишається розробка стратегії демографічної безпеки України з урахуванням кращого європейського та світового досвіду. Уточнення потребує понятійно-категорійний апарат у цій сфері. Нарешті, важливим перспективним напрямом досліджень у цій сфері є регулювання демографічними процесами на регіональному та місцевому рівнях.

Література.

1. Багмет М. О. Пріоритети реформування державної міграційної політики України в умовах загальноєвропейського співробітництва / М. О. Багмет, О. В. Палагнюк // Наукові праці [Чорноморського державного університету ім. Петра Могили]. – Сер. : Державне управління. – 2013. – Вип. 202. – С. 42-45.
2. Богданович В. Удосконалення забезпечення населення лікарськими засобами як фактор підвищення рівня демографічної безпеки України / В. Богданович, К. Косяченко, В. Нестеровський // Вісн. НАДУ. – 2007. – № 2. – С. 329-337.
3. Васильєва Н. В. Методологічні засади державного управління демографічними процесами як умови забезпечення сталого розвитку в Україні / Н. В. Васильєва // Державне управління: удосконалення та розвиток: електр. журнал. – 2020. – № 10. – Режим доступу: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/10_2020/5.pdf.
4. Дегтяр А. О. Напрямки державної демографічної політики у сфері поліпшення стану здоров'я та підвищення тривалості життя населення України / А. О. Дегтяр, О. М. Перебийнос // Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. праць Асоціації докторів наук з держ. управління. – 2012. – Вип. 3 (11). – С. 60-65.
5. Дегтяр А. О. Теоретико-методологічні засади розробки та реалізації державної демографічної політики в Україні / А. О. Дегтяр // Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. праць Асоціації докторів наук з держ. управління. – 2012. – Вип. 2 (10). – С. 196-200.
6. Долінченко О. М. Аспекти формування демографічної кризи в Україні / О. М. Долінченко // Наук. вісник Академії муніципального управління: Сер. «Управління». – 2014. – Вип. 3. – С. 151-158.
7. Долінченко О. М. Досвід великих країн щодо державного регулювання демографічних процесів у великих містах / О. М. Долінченко, Н. П. Кризина // Державне управління: удосконалення та розвиток: електр. наук. фахове видання – 2014. – № 3. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=689>.
8. Костровець Л. Б. Основні положення Концепції демографічного розвитку України до 2015 року / Л. Б. Костровець // Вісник Чернігівського державн. Технологіч. університету: Сер. «Економіч. науки». – 2012. – № 1 (56). – С. 55-59.
9. Кравченко М. Вплив демографічної кризи на систему соціального захисту / М. Кравченко // Вісник НАДУ. – 2011. – № 1. – С. 225-233.
10. Кравченко М. В. Наслідки глобальної міграції для вітчизняної системи соціального захисту / М. В. Кравченко // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр., 2012. – № 1 (41). – С. 441-448.
11. Курило І. О. Народжуваність в Україні: аналіз детермінант та статистична оцінка ефектів пронаталістських заходів / І. О. Курило, Н. О. Рингач // Статистика України. – 2007. – № 4. – С. 80-89.
12. Максименко А. В. Адміністративно-правовий статус Державної міграційної служби України / А. В. Максименко // Правова держава. – 2015. – № 19. – С. 41-46.
13. Малиновська О. А. Зовнішня трудова міграція: можливі напрями державного регулювання / О. А. Малиновська // Вісник НАДУ. – 2003. – № 4. – С. 333-340.
14. Малиновська О. А. Управління зовнішніми міграціями в контексті європейської інтеграції України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук з держ. упр. – Київ, 2005. – 26 с.
15. Малиновська О. А. Управління міграціями: деякі висновки з європейського досвіду / О. А. Малиновська // Зб. наук. пр. УАДУ / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – Київ: Вид-во УАДУ, 2002. – № 2. – С. 446-453.
16. Мельничук Л. М. Державне регулювання соціального розвитку інституту сім'ї в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з держ. упр. – Київ, 2009. – 32 с.
17. Мельничук Л. М. Механізми державного регулювання розвитку інституту сім'ї: види та напрями їх удосконалення / Л. М. Мельничук // Економіка та держава. – 2008. – № 12. – С. 109-112.

18. Мельничук Л. Нормативно-правові основи регулювання розвитку соціального інституту сім'ї: стан, проблеми та шляхи удосконалення / Л. Мельничук // Зб. наук. праць НАДУ при Президентіві України. – 2006. – Вип. 2. – С. 335-347.
19. Мокрецов С. Є. Державне управління охороною репродуктивного здоров'я України в умовах демографічної кризи: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук з держ. упр. – Київ, 2012. – 39 с.
20. Мокрецов С. Є. Підвищення рівня народжуваності як пріоритетне завдання державної сімейної політики / С. Є. Мокрецов // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 2. – С. 95–97.
21. Назар Н. О. Концептуальні засади формування національної демографічної політики в Україні / Н. О. Назар // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – №2. – С 248-250.
22. Назар Н. О. Міжнародний досвід реалізації демографічної політики / Н. О. Назар // Державне будівництво. – 2009. – № 1. – Режим доступу: <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/index.html>.
23. Назар Н. О. Про необхідність внесення змін в законодавство України у сфері охорони здоров'я / Н. О. Назар // Демократичне врядування у контексті глобальних викликів та кризових ситуацій: матер. щоріч. наук.-практ. конф. за міжнар. уч. (2-3 квітня 2009 р., м. Львів): у 2 ч. – Ч. 1. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2009. – С. 512-522.
24. Назар Н. О. Роль моральності у підвищенні демографічної культури в Україні / Н. О. Назар, Н. М. Димар // Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні: матер. щоріч. наук.-практ. конф. (20 січня 2006 р., м. Львів : у 2 ч. – Ч. 1. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2006. – С. 314-317.
25. Назар Н. О. Синтезована модель демографізації соціально-економічної політики України / Н. О. Назар // Ефективність державного управління: зб. наук. праць. – Вип. 12. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2007. – С. 342-350.
26. Новік В. О. Державна політика регулювання імміграційних процесів в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з держ. упр. / В. О.Новік. – Київ, 1999. – 21 с.
27. Омелянець С. М. Державна політика щодо покращення демографічних процесів в Україні / С. М. Омелянець // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць. – Харків: ХарРІДУ НАДУ. – 2005. – №2 (25): У 2 ч. – Ч. 2. – С. 92-98.
28. Палагнюк О. В. Зміст та функції міграційної політики України / О. В. Палагнюк // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2013. – Вип. 2. – Режим доступу: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-02%2810%29>.
29. Рингач Н. О. Державне управління охороною здоров'я як складовою системи забезпечення національної безпеки: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук з держ. упр. – Київ, 2010. – 38 с.
30. Рингач Н. О. Жити разом – помирати нарізно, або надсмертність чоловіків як гостра соціальна проблема сьогодення / Н. О. Рингач // Демократичні стандарти врядування й публічного адміністрування: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Львів, 4 квіт. 2008 р. – Львів : Вид-во ЛРІДУ НАДУ, 2008. – С. 489-493.
31. Рингач Н. Роль чинників, пов'язаних зі здоров'ям, у Стратегії національної безпеки України та пріоритети державного управління / Н. Рингач // Зб. наук. праць Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України / за заг. ред. О. Ю. Оболенського, С. В. Сьоміна. – Київ: Вид-во НАДУ, 2007. – Вип. 2. – С. 293-304.
32. Романюк М. Д. Теоретико-методологічні та практичні аспекти управління міграційним рухом населення України в контексті нової політичної ситуації / М. Д. Романюк // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць : Спец. вип.: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Демографічний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики». – у 2 т. – Т. 2. – Київ: КНЕУ, 2006. – С. 14-24.
33. Сімоненко В. В. Ефективне управління демографічними процесами – передумова успішного розвитку держави // Інновації в державному управлінні та місцевому самоврядуванні: Зб. наук. пр. ДонДУУ. – Сер. «Державне управління». Т.8. – Донецьк, 2007. – С. 211-215.
34. Стешенко В. Демографічне прогнозування та його вплив на формування професійної армії в Україні / В. Стешенко, М. Хижняк, О. Шекера // Вісник НАДУ. – 2003. – № 4. – С. 341-349.
35. Фойгт Н. А. Правові та організаційні механізми забезпечення охорони здоров'я населення похилого віку в Україні: проблеми та шляхи вирішення / Н. А. Фойгт // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 2. – С. 273-279.
36. Шевцов А. Л. Державне регулювання міграційних процесів як основна функція міграційної політики / А. В. Шевцов // Держава та регіони. – Сер. «Державне управління». – 2013. – № 3 (43). – С. 41-46.

References.

1. Bahmet, M. O. and Palahniuk, O. V. (2013), "Priorities of reforming the state migration policy of Ukraine in the conditions of pan-European cooperation", *Naukovi pratsi. Derzhavne upravlinnia*, vol. 202, pp. 42–45.
2. Bohdanovych, V. Kosiachenko, K. and Nesterovskiy V. (2007), "Improving the provision of the population with medicines as a factor in increasing the level of demographic security of Ukraine", *Visnyk NADU*, vol. 2, pp. 329–337.
3. Vasyli'eva, N. V. (2020), "Methodological principles of public management of demographic processes as a condition for sustainable development in Ukraine", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 10, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/5.pdf (Accessed 1 April 2021).

4. Diehtiar, A. O. and Perebejnos, O. M. (2012), "Directions of the state demographic policy in the field of improving the health and increasing the life expectancy of the population of Ukraine", *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, vol. 3 (11), pp. 60–65.
5. Diehtiar, A. O. (2012), "Theoretical and methodological principles of development and implementation of state demographic policy in Ukraine", *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, vol. 2 (10), pp. 196–200.
6. Dolinchenko, O. M. (2014), "Aspects of the formation of the demographic crisis in Ukraine", *Naukovyj visnyk Akademii munitsypal'noho upravlinnia. Seria «Upravlinnia»*, vol. 3, pp. 151–158.
7. Dolinchenko, O. M. and Kryzyna, N. P. (2014), "The experience of large countries in state regulation of demographic processes in large cities", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 3, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=689> (Accessed 1 April 2021).
8. Kostrovets, L. B. (2012), "The main provisions of the Concept of demographic development of Ukraine until 2015", *Visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seria Ekonomichni nauki*, vol. 1 (56), pp. 55–59.
9. Kravchenko, M. (2011), "The impact of the demographic crisis on the social protection system", *Visnyk NADU*, vol. 1, pp. 225–233.
10. Kravchenko M. V. (2012), "Consequences of global migration for the domestic social protection system", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1 (41), pp. 441–448.
11. Kurylo, I. O. and Rynhach N. O. (2007), "Birth rate in Ukraine: analysis of determinants and statistical assessment of the effects of pronatalist measures", *Statystyka Ukrainy*, vol. 4, pp. 80–89.
12. Maksymenko, A. V. (2015) "Administrative and legal status of the State Migration Service of Ukraine", *Pravova derzhava*, vol. 19, pp. 41–46.
13. Malynovs'ka, O. A. (2003) "External labor migration: possible directions of state regulation", *Visnyk NADU*, vol. 4, pp. 333–340.
14. Malynovs'ka O. A. (2005), "Management of external migration in the context of Ukraine's European integration", Abstract of Doctor's degree dissertation, Kyiv, Ukraine.
15. Malynovs'ka, O. A. (2002), "Migration management: some conclusions from the European experience", *Zbirnyk naukovykh prats' UADU*, vol. 2, pp. 446–453.
16. Mel'nychuk, L. M. (2009), "State regulation of social development of the family in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Kyiv, Ukraine.
17. Mel'nychuk, L. M. (2008), "Mechanisms of state regulation of the development of the family: types and directions of their improvement", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 12, pp. 109–112.
18. Mel'nychuk, L. (2006), "Regulatory framework for regulating the development of the social institution of the family: the state, problems and ways to improve", *Zbirnyk naukovykh prats' NADU*, vol. 2, pp. 335–347.
19. Mokretsov, S. Ye. (2012), "State management of reproductive health care in Ukraine in a demographic crisis", Abstract of Ph.D. dissertation, Kyiv, Ukraine.
20. Mokretsov, S. Ye. (2012), "Raising the birth rate as a priority of state family policy", *Investysii: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 95–97.
21. Nazar, N. O. (2009), "Concept of formation of national demographic policy in Ukraine", *Nauka. Relihiia. Suspil'stvo*, vol. 2, pp. 248–250.
22. Nazar, N. O. (2009), "International experience in implementing demographic policy", *Derzhavne budivnytstvo*, vol. 1, available at: <http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/index.html> (Accessed 1 April 2021).
23. Nazar, N. O. (2009), "On the need to amend the legislation of Ukraine in the field of health care", *Demokratychni vriaduvannia u konteksti hlobal'nykh vyklykiv ta kryzovykh sytuatsij* [Democratic governance in the context of global challenges and crises], Schorichna naukoivo-praktychna konferentsia [Annual scientific-practical conference], L'viv Regional Institute for Public Administration, L'viv, Ukraine, pp. 512–522.
24. Nazar, N. O. and Dymar, N. M. (2006), "The role of morality in improving demographic culture in Ukraine", *Aktual'ni problemy reformuvannia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini* [Current problems of public administration reform in Ukraine], Schorichna naukoivo-praktychna konferentsia [Annual scientific-practical conference], L'viv Regional Institute for Public Administration, L'viv, Ukraine, pp. 314–317.
25. Nazar, N. O. (2007), "Synthesized model of demographization of socio-economic policy of Ukraine", *Efektynnist' derzhavnoho upravlinnia*, vol. 12, pp. 342–350.
26. Novik, V. O. (1999), "State policy of regulation of immigration processes in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Kyiv, Ukraine.
27. Omel'ianets, S. M. (2005), "State policy to improve demographic processes in Ukraine", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 2 (25), pp. 92–98.
28. Palahniuk, O. V. (2013), "Content and functions of migration policy of Ukraine", *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka*, vol. 2, available at: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-02%2810%29> (Accessed 1 April 2021).
29. Rynhach, N. O. (2010), "Public health management as a component of the national security system", Abstract of Ph.D. dissertation, Kyiv, Ukraine.
30. Rynhach, N. O. (2008), "Living together and to die apart, or the mortality of men as an acute social problem of today", *Demokratychni standarty vriaduvannia j publichnoho administruvannia* [Democratic standards of governance and public administration], Naukoivo-praktychna konferentsia [Scientific-practical conference], L'viv Regional Institute for Public Administration, L'viv, Ukraine, pp. 489–493.

31. Rynhach, N. (2007), "The role of health factors in the National Security Strategy of Ukraine and the priorities of public administration", *Zbirnyk naukovykh prats' NADU*, vol. 2, pp. 293–304.
32. Romaniuk, M. D. (2006), "Theoretical, methodological and practical aspects of managing the migration of the population of Ukraine in the context of the new political situation", *Demografichnyj rozvytok Ukrainy ta priorytetni zavdannia demografichnoi polityky* [Demographic development of Ukraine and priority tasks of demographic policy], *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsia* [International scientific-practical conference], special issue *Formuvannia rynkovoï ekonomiky* [Formation of a market economy], Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine, vol. 2, pp. 14–24.
33. Simonenko, V. V. (2007), "Effective management of demographic processes - a prerequisite for successful development of the state", *Innovatsii v derzhavnomu upravlinni ta mistsevomu samovriaduvanni. Seria Derzhavne upravlinnia*, vol. 8, pp. 211–215.
34. Steshenko, V. Khyzhniak, M. and Shekera, O. (2003), "Demographic forecasting and its impact on the formation of a professional army in Ukraine", *Visnyk NADU*, vol. 4, pp. 341–349.
35. Fojht, N. A. (2011), "Legal and organizational mechanisms for ensuring the health of the elderly in Ukraine: problems and solutions", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 2, pp. 273–279.
36. Shevtsov, A. L. (2013), "State regulation of migration processes as the main function of migration polic", *Derzhava ta rehiony. Seria Derzhavne upravlinnia*, vol. 3 (43), pp. 41–46.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2021 р.